

Ali DAŞMAN*

“Kadın” ve Kadın Leksikolojisinin Anlambilimsel Özellikleri

Semantic Properties of Womens’s Lexicology

ÖZET

Kadın üzerinde yapılan araştırmalar genelde mitolojik, antropolojik, sosyolojik, psikolojik vb. birçok açıdan incelemeye konu olmuştur. Toplumda şu veya bu nedenle tabu sayılan kavram ve varlık adlarına yönelik sakınma ve uygulamalarla en çok kadınlar karşı karşıya kalmaktadır. Kültür ve dil bağlamında bu baskı ve zorlama bir bakıma kadın dilini meydana getirmiştir. Bunun en açık örnekleri de Altay topluluklarındaki kadınların kullandıkları (avcılık, av alet ve araçları, akraba, hayvan adlarına yönelik adlandırmalar) sözcüklerde görülmektedir. Türk topluluklarında kadınıla ilgili sözler zengin bir söz varlığını oluşturmaktadır. Kişi adları ve genel anlamda kadınların özel durumları, belirli evrelere yönelik kullanılan örtmece sözler, toplum tarafından öngörülen birtakım ayıp, sakıncalı ve yasak kavramlar sonucunda bu durum dil göstergelerine de yansımaktadır. Bundan dolayı kadınlarla ilgili türetilen sözcükler söz varlığının zenginleşmesine veya dilin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Örtmece, Türk Lehçeleri, Kadın Adları, Tabu.

ABSTRACT

Research on women has usually studied women from several aspects including mythological, anthropological, sociological, psychological and so on. Women are the part of society which confronts avoidance and implementations towards concepts and names of entities that are somehow considered taboo the most. In the context of culture and language, this pressure and coercion have composed the woman language. The most apparent examples are observed in the words (naming of hunting, hunting instruments, animal names, relatives) employed by the women of Altai communities. Phrases about women in Turkic communities constitute a rich vocabulary. This reflects on the linguistic indicators as a result of person names and specific situations of women, euphemism words used for certain phases, and certain shameful, unfavourable and forbidden concepts envisioned by the society. Therefore, the derived words about women contribute to enrichment of the vocabulary and development of the language.

Keywords: Euphemism, Turkish Dialects, Female Names, Taboo.

Giriş

Eril ve dişillik kavramı, insanın beden ve ruhsal yapısı gereği farklı iki cinsi belirlerken toplumda uylasım (sytheke) ve anlaşma (homologia) neticesinde yeryüzü, doğa ve çevresindeki birtakım soyut ve somut kavramlar, toplumlar tarafından iki ayrı

* Yazar/Author Yrd. Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.alidasman@hotmail.com

cins olarak algılanmaktadır.

Güneş’in dişi, Ay’ın erkek olduğu düşüncesi dünya halklarından birçoğunun dil göstergelerine de yansımıştır. İngilizcede Güneş: ‘he’ (eril), Ay: ‘she’ (dişil); Arapçada Güneş: müennes (dişil), Ay: müzekker (eril) olarak nitelendirilmektedir. Konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Yund’un aşağıdaki çalışmasına bakılabilir¹.

Toprak, gökyüzü, orman, dağ, deniz, Türk halklarında kimi zaman ‘ata’, kimi zaman da ‘ana’dır. Bizi besleyip büyüttüğü için toprak, *ana*; gökyüzü de *ata*’dır. Denizler *kadın*, yüksek dağlar ve tepeler Tanrıya yakınlığı inancıyla *baba* vasfını taşır.

Eski Türklerin ağaç kültürüne göre (Uygur menkıbesinde) kayın (huş) ve çam ağacının ayrı bir yeri vardır. Çam ağacının doğurganlık vasfı nedeniyle dişilik, kayın ağacının ise babalık niteliği vardır. Farsça’dan dilimize giren ‘selvi’ (selvi) ağacının uzun ve budaksız olması nedeniyle sözcüğün sonuna Arapça dişilik eki olan *-a*, *-ya* eki getirilerek ‘selviye’ (selviye) kız adı olarak dilimizde yer almaktadır. (Yund, 1980: s. 47).

Yunanlılar ise yazılı olmayan, anlaşma ve gelenek hükümlerine dayalı *nomos* diye adlandırdıkları yasalara göre ismi varlığın tabiatı, özü (*physis*) kabul etmişlerdir. Onlara göre her nesne kendi doğru ismine sahiptir, iş onu bilebilmektir. Yunanlı bir köylü astronomiyle ilgili bir konferansı dinledikten sonra şunu der: “Gezegenlerin yörüngelerinin hesaplanabileceğini anlıyorum. Tanrı aşkına, onların isimlerini nasıl öğrendiler acaba?” (Porzig, 1995: s. 11).

Kişi adları; filoloji, dilbilim, kültür tarihi ve halkbilim çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen Türkoloji’de özel adlar, etnonim ve toponimlere göre bilimsel çalışmalarda daha az yer bulmuştur. Türk Cumhuriyetlerinde özellikle Türkiye’de kişi adlarıyla ilgili araştırmalar daha çok folklorik açıdan ele alınmış, ad koyma ve buna bağlı olarak gelenek-göreneklere daha çok yer verilmiştir.

Alkaya ad vermeyle ilgili olarak Türklerde ad verme geleneği toplum hayatını belirleyen, yönlendiren ve kuran bir işleve sahiptir ve Türk dünyasında ad verme geleneği büyük oranda ortak nitelikler gösterir (Alkaya, 2001: s. 121) der.

Türk kişi adlarıyla ilgili olarak Gül, Türklerin Şamanizme, Budizme, Maniheizme ve

¹ Anadolu Türklüğünde Ay Ata, Ay Dede dendiği gibi Ay Ana, Ay Kadın, Ay Hanım da denir. Ay erkek olunca Güneş de kadın olarak algılanmaktadır. Konuyla ilgili şu menkıbe halkın dilinde yer alır: Ay ile güneş iki kardeştir. Güneş kız, ay oğlanmış. Güneş: ‘Ben kızım, korkarım. Gündüzleri gökyüzünde ben görüneyim. Sen erkeksin korkmazsın. Geceleri de sen gökyüzünde dolaş...’ demiş. Ay da bu öneriyi kabul etmiş. Yine günümüz Türkiye Türkçesinde tutum, gelenek ve nesnelerin özellik, biçim ve benzerliği bakımından bıçak, eril; makas ise dişildir. Bıçağın erkekler, makasın da kadınlar tarafından çok kullanılması bu tür algılamaya itmiş olsa gerektir. Anadolu Türklüğünde gebe bir kadının kız mı erkek mi doğuracağına dair tahmin yürütmede bıçak ve makas rol oynamaktadır. Gebe kadının bilgisi olmadan oturacağı yere iki minder serilir. Birinin altına makas, ötekinin altına bıçak konur. Yüklü kadın, altında makas bulunan mindere oturursa kız, bıçak bulunan mindere oturursa oğlan olacağına inanılır. Bu tür uygulamada bıçağın erkeği, makasın da dişiye simgelediği açıkça görülmektedir. (Kerim Yund, “Dilimizdeki Cansız, Soyut ve Somut Kavramlarda Erkeklik ve Dişilik”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, A.Ü. Basımevi, 1980).

özellikle de İslamiyet'e girdikleri ve bu dinî-sosyal çevrelerin etkisiyle birbirinden oldukça farklı adları kullandıkları görülür (Gül, 2001: s. 55) der. Bu kişi adlarındaki ortak veya farklılıklar Kıpçak ve Sibiry Türk Lehçelerinde görülmektedir.

Aksan'ın aktarımıyla, Dilbilimci Adolf Bach "Bir ulusun ad hazinesi, onun geçmişteki ve bugünkü zihinsel-ruhsal durumunun anlatımıdır" (Aksan, 1998: s. 115) der. Onun içindir ki bir kişiye adını sorulduğunda onun nereli, hangi dine mensup, nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğunu az çok tahmin edilebilir. Ancak bu tahmin bizi her zaman doğru sonuca götürmeyebilir.

Yunus Memmedli, Türk yazıtlarında 700'den fazla, Orhun-Yenisey Yazıtlarında ise 200 kadar antroponimin yer aldığını belirtmektedir. Bu antroponimlerin çoğunun unvan ve lakaplardan oluştuğunu ve neredeyse tamamının Türk kökenli olduğunu ifade etmektedir. (Memmedli, 1996: s. 96-97).

Bu çalışmanın konusu, tabu sayılan adın (kadın adlarının) yerine kullanılan örtmece sözler² olmakla birlikte kadınlar için söylenen adların tarihî sürecine kısa da olsa değinilerek Kıpçak (Kazak, Kırgız, Başkurt), Sibiry (Altay) Türk Lehçeleri ve Türkiye Türkçesinden de örnekler verilmektedir.

Ahmet Güngör: "Tabu ve örtmece sözler, çıkış nedenleri, sebep-sonuçları ve türleri itibarıyla sosyal bilim dallarının (etnografya, etnolengüistik, psikolengüistik, sosyolengüistik vb.) araştırma alanına giren çok yönlü konulardan biridir" (Güngör, 2006: s. 70) demektedir. Örtmece sözlere budunbilimsel açıdan bakıldığında Orta Asya Türk Halklarının yanında Müslüman olmayan Türk Halklarında da hemen hemen aynı yaklaşımların olduğu söylenebilir.

Tabu sözcüklerin değiştirilerek söylenmesi bütün Sibiry halklarının geleneksel yaşantısının önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Bu örtmeceler özellikle avcılık ve hayvan adları, ölüm ve ölüme ilgili durum ve nesnelere, hastalık adları, cinsellik ve çeşitli fizyolojik süreçleri içeren ayıp sayılan kavramlar ve insan ilişkilerinde kişilerin birbirlerini nitelermeleri ve hitaplarında yoğunlaşmaktadır (Killi, 2006: s. 50).

İnsan, hayvan, kutsal varlık adlarına yönelik sakıncalar ve yerine kullanılan örtmece

² Örtmece söz: (euphemism, güzel adlandırma, iyi adlandırma):*Kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayıdır.* Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, C. III, Ankara, 1990, s. 100, (Es. Hüsnü tabir). Örtmece sözün (güzel adlandırma) yanı sıra kötü adlandırma (dysphemism) da vardır. Konumuz olmamakla birlikte kısa da olsa değinmek gerekir. Dünyanın birçok ülkesinde çocuklara ad konurken beğenilen, sevilen ad koyma eğilimi varken kimi ülkelerde güzel adların kötü ruhların ilgisini çektiğine inanılmaktadır. Siyam'da, Tonking'de bu nedenle çocuklara güzel ad vermek yerine şeytanların, kötülük ruhlarının onlar için bir tehlike olmayacakları döneme kadar *Domuz*, *Yaramaz* gibi isimler verilir. Yine bu tür uygulamaların Türk soylu Kazak ve Altay halklarında da yaygın olduğu görülmektedir. Kadın adlarına yönelik kötü adlandırmalar da söz konusudur. Oyrotça'da *çıçkan*: 'fare', *Dyitu*: 'Pis kokulu', Altın Ordu Han'ı Özbek'in kızının adı *İt-küçücük*, Şorca'da *Poktuğ-kiriş*: 'bok', Hakasça'da *Çolbanah*: 'Töre dışı çocuk' adları kız adı olarak verilmiş olup kötü adlandırmalara örnektir. Bkz. Rasonyi Laszlo, "Türklükte Kadın Adları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988: Ankara, s. 75-79.

sözler bütün dünya halklarının dillerinde vardır. Tabu baskısıyla ortaya çıkan adlara yönelik dildeki bu eğilim ve sakıncalar, Türk lehçelerinde de yaygındır. Çocuklara ad koyma, ad değiştirme ve buna bağlı inanç ve uygulamalara yönelik folklor araştırmaları bir hayli çoktur.

Eski Türk ailelerinde, *büyüklerin adlarını söyleme yasak* ve tabu idi. Bundan dolayı, Kurdu adında, küçük hayvanların adı ile örtülü olarak tanımlanmış olması düşünülebilir... (Ögel, 1995: s. 117-118).

Kadın adlarına yönelik ayrıntılı bilgi için Çağatay³ ve Laszlo Rasonyi'nin⁴ çalışmalarına bakılabilir. Eski Türk Yazıtlarından başlayarak günümüze kadarki tarihî süreçte özel kadın adları, adlara yönelik sınıflandırmalar ve kadın adlarının sözcük anlambilimsel özellikleri üzerinde ayrıntılı olarak durmuşlardır.

Eski Türk Yazıtlarında geçen kadın adlarına şu örnekleri vermek mümkündür:

Apa: büyük abla: 1. apam ölgän (?) erkäntä bitig bëtimiz., 2. Anne (DTS, 1969: s. 47).

Ĥatun, Ķatun kadın, kraliçe' demektir (Gabain, 2007: s. 273). Ög(ü)m katun ulayu öglärim äkälärim käliñün (ü)m Ķunçuyıların (IN₉) “annem sultan (kraliçe) ve dahi (üvey) annelerim, halalarım ve ablalarım, (üvey) kız kardeşlerim, prenseslerim” (Gabain, 2007: s. 95), (30) Qatun joq bolmus² ärti, any joylatajyn², tidi, sü baryñ,—tidi, Alton jysda oluruñ — tidi. Sü basy İnäl qayan, Tardus² sad barzun²,— tidi. Bilgä Toñuquq baña aıdy: (Malov, 1951: s. 63).

Katun unvanıyla türetilmiş kişi adları: İlbilgä Katun (KTD 11, Malov, 1951: s. 29), Divanu Lugâti't-Türk'te bolluk içinde büyüyen asaletli kadınlara “أغلغو قاطون” Oglagu katun” denir (DLT, I, 138), Terken Katun “تَرَكَنْ قَاتُ”, (DLT, I. 376), Quma II: quma qatun (DTS, 465).

Erdoğan, Kaşgarlı Mahmut'un Divanu Lugâti't-Türk adlı eserinde kadın adları, kadının küçüklükten itibaren çocukluk, gençlik, evlilik, yaşlılık ve karakterine göre verilen olumlu ve olumsuz sıfatlarla karşılaşılmaktadır (Erdoğan, 2016: s. 197) der. Bunlar: (As: cariyelere verilen ad (DLT I, s. 85), Kaçaç: قَجَّجْ İpekli Çin kumaşı. Doğrusu قَجَّجْ tır. Bu kelime cariyelere ad olarak verilir. DLTII, s. 285). Kümüş: gümüş, akça, kadın adı olarak geçmektedir. (DLT IV. S. 397).

Dede Korkut kitabında kadınlar dört türlü kabul edilerek tasvir edilir. İlki “evin dayağı yani direği” sop olumlu kadın tipi, ikincisi “solduran sop” olumsuz kadın tipi, üçüncüsü “dolduran sop”tur, olumsuz bir kadın modelidir. Kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Çan Kız, Çan Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek (Zahidoğlu, 2001: s. 6-7), Dördüncüsü de “ne kadar dersen bayağı sop” kadın modeli ise kadınların en olumsuzu olarak gösterilir (Genç, Kılıç, Aksoyak, 2016: s. 226). Burla Hatun (s. 375), bunların dışında Banı Çiçek (s. 377), Boğazca Fatma (s. 389) adlar da aynı eserde geçmektedir.

³ Çağatay, Saadet (1962). *Tükçe'de Kadın İçin Kullanılan Sözler*, Ankara: TDK Yayınları.

⁴ Laszlo, Rasonyi (1988). “Türklükte Kadın Adları”, *Bellekten*, Ankara: TDK Yayınları.

Kaşgarlı Mahmut, kağan soyundan olan kadınlara verilen unvanın da Altun adıyla yapıldığını (Altun Tarım) dile getirmiştir. L. Rasonyi'ye göre "Altun" sözcüğü kadın adı olarak kullanılmıştır. Kitabelerde bu sözcükle birlikte Altun Kağan, Altun Kara, Altun Tay Sağan, Altun Tamğan Temür adları yer almaktadır.

A. N. Samoyloviç ise konuyla ilgili Türk yazılı tarihi kaynaklardan şu örnekleri vermektedir: Kemçik-Çirgak mezar taşındaki "(...) teyzemden, annemden, karımdan (...) ayrıldım. İyi eşimden ayrıldım, karımdan ayrıldım, Prensesime doyamadım". "Emin bir yerde bulunan karımı (karılarımı) ve vadideki oğlumu (oğullarımı) terk ettim" (Roux, 1999: s. 63).

Teyzem, annem, karım, prensesim, ifadelerinden hareketle Türk Yazıtlarında ve Köktürk tarihinde ataerkil bir yapılanmanın yanında anaerkil bir yapılanmanın da bulunduğu Türeyiş Efsanesinden de anlaşılacağı üzere dışı kurttan türeme, dış evlilikler (egzogami) sonucu anaerkil yapı ve evlatlık kurumlarında korunan gelenekler, kadını erkeğin gerisinde değil yanında, gerektiğinde yönetici, erkeğiyle omuz omuza savaşan ve hayatın zorluklarını paylaşan bir kimlikle ortaya çıkarmaktadır. Oysa L. Rasonyi, Türk kadın adlarıyla ilgili olarak yaptığı bir araştırmada Eski Türk Yazıtları ve tarihî kaynaklardaki verilere göre erkek adlarına oranla çok az sayıda kadın adı bulunmasının ataerkil toplum yapısından kaynaklandığını ileri sürmektedir (Rasonyi, 1988: s. 66). Ancak tarihî sürece dayalı olarak Türk kadınının toplumdaki sosyal statüsü, görev ve sorumlulukları vb. bireysel anlamdaki konumunu İslam öncesi ve sonrası olarak değerlendirmek daha akılcı bir yaklaşım olacaktır.

1-1- Kadın Dilinde Yasaklamalarla İlgili Sözlere Budundilbilimsel Yaklaşım

Özel kişi adları konusunda, en çok yasakla karşılaşan kadınlardır. İlkel toplumlarda pek çok husus kadınlar için tabudur. Kadınların katılması kesinlikle yasak olan birçok toplumsal etkinlik vardır. Ancak belirli bir denemeden geçmiş, olgunlaşmış sayılan erkeklerin katılabileceği 'Maenner-Bunde' (Erkek Birlikleri) denilen kurumun doğuş nedeni de kadınlara bu tür yasaklamalardan kaynaklanmaktadır. Bu yasaklardan biri de bazı kişilerin adlarını ağza alma yasağıdır. Mesela Zulu kadınları için kralın, kabile reisinin, kaynata ve onun kardeşlerinin adları tabudur.

Güney Hindistan'da kadınlar, kocalarının adının rüyada bile söylenmesinin onun erken ölümüne sebep olacağına inanırlar. Habeşistan'daki Amharjar'da çocuğa verilen adlardan biri erkeklerin, diğeri kadınların kullanacağı ad olmak üzere ayrı ayrı olması çok dikkat çekicidir. Demek oluyor ki ana, çocuğuna babanın çağıracağı adla seslenemez. Frazer de Caffreler'de kadının birçok sözcüğü, özellikle kocasının ve kaynatasının adını, hatta genel olarak kocasının erkek akrabalarının hiçbirisinin adını söyleyemediğinden, onlar yerine başka sözcükler seçmek zorunda kaldığını, bu ve benzeri sözcüklerin yasaklarının çokluğu yüzünden Caffreler'de "kadın dili" denilen ayrı bir lisanın doğduğunu belirtir (Frazer, 1978: s. 16).

Littmann, gittiği Habeşistan'da yerli halkın kendilerini muayene eden misyoner doktorlara gerçek isimlerini söylemek yerine başka bir isim söylediklerini fark eder. Bu insanların misyoner doktorların 'Tanrı' tarafından mı yoksa 'Şeytan' tarafından mı gönderildiklerini bilemedikleri için her ihtimale karşı korunmak amacıyla bu yola

başvurduklarını tespit etmiştir (Akpınar, 1985: s. 5).

Sumatra yerlileri konuşma esnasında kendi adlarını söylemedikleri gibi akraba ve yakınlarının adlarını da söylememeye dikkat ederler.

A. B. Ellis’e göre Afrika’nın batı sahillerindeki kabileler insanla ismi arasında fizikî bir bağ, bir ilgi olduğuna, bir kimseyi ismine dayanarak mahvetmenin mümkün olduğuna inanırlar. Bunun da ancak doğum sırasında aldığı isimle yapılabileceğine inanırlar. Günlük hayatta kullanılan ismin buna uygun olmadığı dolayısıyla bu ikinci adın başkalarına söylenmesinde hiçbir sakınca bulunmadığı inancı vardır (Çağatay, 1974, s. 366).

Torres-Straits’in batısındaki adalarda bir erkek, baldızından söz edecekse, filanın karısı der. Erkek, kayınbiraderlerinin adını ağzından kaçırırsa utanır ve başını eğer. Utancından ancak adını yanlışlıkla andığı kişiye bir hediye verirse kurtulabilir. Aynı bedel yanlışlıkla baldızın, kaynata veya kaynananın adları sarf edildiğinde de verilir. Yeni Britanya’nın Gazelle yarımadası kıyılarında yaşayan yerlilerde de, kayınbiradere adıyla seslenmek ona yapılabilecek en büyük hakarettir; ölümle cezalandırılacak bir suçtur (Frazer, 1978: s. 16).

1-2- Türk Halklarındaki Kadın Dilinde Yer Alan Örtmece Sözcükler

Kişi adlarıyla ilgili kaçınmalara akrabalar arasında uyulmaması, en azından bu tabuların hafiflemesi beklenirken söz konusu kaçınma akraba ilişkilerinde daha büyük önem kazanmaktadır. Karı kocanın birbirinin adlarını söylemeleri, adlarla benzeşen heceleri veya adı çağrıştıran sözcükleri bile ağza almaları yasaklanmıştır. Örneğin; Kırgızlarda kadın bir başkasının yanında her ikisinin yaşı da ilerlemiş olmasına rağmen kocasının adını söylemez. ‘Ata’, ‘atabız’ der. Bunun sebebi kadının kocasına duyduğu saygı, geçmişten gelen geleneğin sürdürülmesidir. Ayrıca kadının kocasının adını söylemesi de toplumda saygısızlık olarak algılanır. Günümüzde Kırgızlarda çocuklar - kız ya da erkek- anne ve babalarına ‘Sen’ değil, ‘Siz’ diye hitap ederler. ‘Sen’ diye hitap edilirse anne ya da baba küçük görülmüş olur. Bu da çok büyük bir saygısızlık anlamına gelir. Bu durum Ruslarda da söz konusudur. Büyük bir ihtimalle bu hitap şekli Kırgızlara Ruslardan geçmiştir.

Kırgız ve Kazaklar’da hâlâ yaşayan bir adet gereğince gelinin, kocasının ailesine hatta kabilesine mensup akrabalarının adlarını ve bu adlara benzeyen sözcükleri dahi söylemesi yasaktır. Ancak erkek adlarını başka bir adla (örtmece sözle) kullanma eğilimi Kazak kadınlarında da vardır. Kazak dilbilimci T. Canuzakov bu konuda şu örnekleri verir:

Süttibay: Uwız, Buqarbay: Süzekbay, Qarabas: Baranşeke, Sarıbas: Şiykil şeke, Köjekbay: Qoyanbay, Üzikbay: Dödege, Aqbay: Qılañ ata, Tüñlikbay: Qayırma, Qozıbaq: Kepe, Qoylıbay: Jandıq, Elaman: Halıkesen, Asavbay: Tarpañ, Qamısbek: Qurak ata (Ahmetov, 1995: s. 40).

Yukarıdaki kullanım biçimine benzer Başkurlarda da söz konusudur. Bu konuya Yazıcı Ersoy şu örnekleri vermektedir: *äsähi* “erkeğin hanımına seslenme sözü” (BTH, II, 757). *äsä* “çocuğu olan kadın, anne (kendi çocuğu için)” (BTH, II, 322) kelimesinin

teklik 3. şahıs iyelik ekli şeklidir (<äsä- hî). **aÂul** “çok güzel ve kıymetli, asil, değerli, pahalı” (<Ar. aâil) **aÂul qüş** “iyi huylu, güzel kadınlara söylenir” (BTH, I, 86). (Yazıcı Ersoy, 2012: s. 56).

Kazak, Kırgız ve başka Türk halklarında olduğu gibi Altay Türklerinde de kadınların özel sözcük kadrosu bulunduğu gibi erkeklerin de değişik av meşguliyetlerinde, güncel yaşamlarında, özellikle dil yasağı olmasından dolayı ortaya çıkan halk inançlarına bağlı, özel sözcük kadrosu vardır. Altay lehçesinde, sözlüklerde kayda geçirilmemiş olan ve özel kadın sözcük kadrosunu ifade etmek için kullanılan *pay* adı ve bu sözcükten türetilen *payla-* fiili vardır. Kadın, kadınlara özgü sözcükleri kullandığı zaman onun hakkında şöyle derler: *paylan yat*. Bu ad ve ondan türemiş olan fiil, aslında yalnızca özel kadın sözcük kadrosunu değil, genellikle halk âdetini, daha doğrusu “yasak, çekinme, sakınma” ve bu yasağı uygulama anlamını ifade etmektedir.

Kocasının akrabalarının adlarını söylemeye çekindiğinden dolayı *paylan yat* olduğu zaman, kendi özel sözcüklerini kullanırken kadın işte asıl bu pay âdetini veya yasağını yerine getirmektedir.

N. P. Dırenkova, kaynata ile gelin arasında Altay, Teleüt, Şor, Kara Kırgız Türklerinde mevcut olan “psşik yasaklar” (bu terim ilk kez L. Y. Sternberg tarafından kullanılmıştır) ve buna bağlı dil yasakları hakkında bilgi verse de “yasak” teriminin yerel ismini belirtmemektedir (Zahidoğlu, 2002: s. 160-161).

Altaylılar, Hristiyan olmasalar da kadınları erkek adlarını genelde Rus adlarıyla (örtmece sözlerle) anma yoluna giderler (Ahmetov, 1995: s. 43): *Adıs*: Anaşkı, Anaşka, Ananiy; *Ayruş*: Timekey/ Timofey; *Añçı/ Añşı*: Arsane/ Arseniy; *İt-kulak*: Pavlış/ Pavluşa/ Pavel; *Qamduw*: Jeremey/ İvan; *Qoyonok*: Vanuş, Vanuşka, İvan vb.

Kadın dilinin konuşulması güçtür, çünkü sözünü ettiğimiz sözcüklerin türetilmesinde bir kural yoktur. Her bir kadının bu şekilde kendine ait bir sözcük dağarcığı oluşmakta, bütün kadınların kullandığı sözcüklerden oluşan bir sözlük oluşturma imkânı da bulunmamaktadır. Bu durumda diğer kadınların buldukları sözcükleri de kullanma olanağını bulamaz. Herkes kendi sözcüklerini kullanır.

Özbek dilci, N. İsmatullayev’e göre yavuz ruhların şerrinden korunmak için Sâtivâldi, Ulmac, Tursun, Turgun gibi isimlerin yerine, gelenek-görenek ve dinî inançların neticesinde (çocuğun anne babası ve çevresi tarafından) başka bir isim kullanılmaktadır (İsmatullayev, 1964, s. 48).

Adı *Muhriddin* olan bir çocuğu, babası *Utâbay* diye, annesi ise, *Sutâbay* diye çağırılmaktadır. Söz konusu çocuk İkinci Dünya Savaşında doğmuş olup, savaşın bir an önce zafere sonuçlanması isteğiyle *Utâbay* diye anılmaktadır (İsmatullaev, 1969: s. 49).

A. N. Samoyloviç, toplum içerisinde kadına tabu olan aile büyüklerinin, akraba erkek adlarını, fonetikselsel bir değişiklikle adın baş harfi değiştirilerek kulağa hoş gelmesi de anma yoluna gidebildiğini belirtmektedir (Samoyloviç, 1915: s. 165).

Mambat: Sambat, *Ali*: Sali, *Tursun*: Mursun, *Ahmat*: Sahmat, *Turgan*: Murgan veya Surgan, *Cakib*: Cakâb veya Makib, *Cuma*: Kuma, Ceksembi (Pazar günü): *Meksembi*,

Baykız: Oykız vb.

“*Rukiya*” adlı kızın saçları sarı olması nedeniyle annesi *Tilla*: altın, ağabeyinin hanımı (yengesi) da onu *Altın*: altın diye çağırılmaktadır.

Anadolu Türklüğüne baktığımızda, pratik anlamda adla ilgili yasaklama ve sakımlar, örtmece sözlerin kullanımında paralellik aynı anlayış ve uygulamalar hâkimdir. Konunun çok geniş olması bakımından Türkiye’deki ağızlarda kullanılan kadın ve kadın adları ile ilgili adlandırmalara burada değinilmeyecektir.

Gelinler, Kars çevresinde ve Doğu Anadolu’nun birçok yerinde, çocuklarının yanında eşlerine isimleri ile hitap etmezler: ‘*babası*’ veya ‘*babaları*’ diye seslenirler. Aynı şekilde kaynanalarının yanında, ‘*oğlun*’ başkaları ile konuşurken, “*bizimki*”, “*bizim herif*” veya “*kişi*” sıfatlarını kullanırlar. (Kalafat, 1995: s. 109).

Borçalı’da, gelin eşine adı ile hitap etmez. Kaynanasına hitaben evde konuşurken, ‘*oğlun*’ der. Eşi de ona ‘*aykız*’ veya babasının adı ile ‘*Yusuf’un kızı*’ veya memleketinden hareketle ‘*Ay Karşlı*’ veya ‘*Ay tembel*’ der. Bu hitap şeklinde herhangi bir aşağılama veya horlama yoktur. Bu doğal ve yaygın bir uygulamadır ve hiç yadırganmaz. Türk dünyasının her kesiminde, bilhassa kırsal kesimde görülür. Anadolu’da bu uygulamaya ‘ses saklama’ denir.

Karaçay-Malkar Türklerinde kadın hiçbir zaman kocasının adını anmaz. Onun için “*er kişi*” der. Bu inanç bir sakımdır ve Anadolu Türklerinde de vardır. Anadolu Türklerinde de erkekler hanımların adını vermez, onları lakaplarla anarlar. Onlara, “*Hatun*”, “*Bizimki*”, “*Küldöken*”, “*Bizim Köroğlu*” gibi isimlerle hitap ederler (Kalafat, 1995: s. 98).

Kadına toplum içerisinde verilen (uygun görülen) roller doğurganlık, ev hanımlığı ve analıktır. Bu durum ev dışında birey olarak sosyal varlığını sürdürmede, başkasına bağımlılığı (eşine, babasına) zorunlu kılmaktadır. Temsil etme ve edilmede, haklarını arama ve kendini savunmada toplumun değer yargılarının yaptırımları ve zorlamalarıyla karşılaşmaktadır. Bütün bunlar şu veya bu şekilde kadın diline de yansımaktadır.

Yapılan araştırmalar sonucu:

- a) Kadın dili ile erkek dilinin hem içeriksel hem biçimsel açıdan birbirinden farklı olduğu,
- b) Toplumdaki önyargının tersine kadınların erkeklere oranla daha az konuştuğu,
- c) Erkek dilinde yöresel lehçenin kadınlara oranla daha yaygın olduğu,
- d) Sözcük türü olarak erkeklerin ad ve belirteçleri, kadınların ise bağlaç, ünlem ve eylemsileri daha sık kullandığı,
- e) Erkek diline oranla kadın dilinin yazı diline (ölçünlü, standart dile) daha yakın olduğu,
- f) Sözdiziminde erkek dilinde devrik tümceler, kadın dilinde ise kurallı tümcelerinin ağırlıklı olarak yer aldığı tespit edilmiştir (Balci-Balci, 1997: s. 45).

Belirli yaş ve eğitim düzeyine göre yapılan anketlerde ise kadınların konuşma ve yazı dilinde erkeklere oranla edimbilimsel açıdan farklı yaklaşımlar sergiledikleri gözlenmiştir. Kadınlar hemcinsleriyle beraberken ‘kadın konuşma kodu’nu seçtikleri, erkeklerle konuşurken bu koddan vazgeçerek ‘erkek konuşma kodu’na geçtikleri tespit edilmiştir. Erkeklerde ise böyle bir durumun söz konusu olmadığı ortaya çıkmıştır. (Özçalışkan, 1994, s. 274-287). Ayrıca kadınların da en az erkekler kadar argo, küfür gibi düşük prestijli dil biçimlerini kullandıkları ortaya çıkmıştır. Kadınların erkeklere oranla yüksek prestijli dili daha çok kullandığı saptanmıştır. (Doğru-Güneş, 1999: s. 247-253).

Sonuç

Toplum tarafından tabu sayılan varlıklar ve varlıkların adlarına yönelik sakımlar neticesinde ortaya çıkan güzel adlandırmalar (euphemism), kendisini bütün yönleriyle kadın dilinde göstermektedir. Kocasının akrabalarının (kaynata, kaynana, kayın vb.) adını söylemek bir bakıma onlar için yasaktır. Bu yasaklama onları, sadece akraba adlarını değil, vahşi, yırtıcı hayvanların, av silahlarının hatta kendi çocuklarının adlarını değiştirerek kullanma yoluna itmektedir.

Erkek dilinde kadınlarla ilgili birtakım adlandırmalar (ayrancı, küldöken, bizimki, eye vb.) alay ya da tahkir değil; ada dayalı yasaklama ve sakımlar neticesinde ortaya çıkan dilde farklı bir algılama ve ifade biçimidir. Bu farklı algılamanın dil göstergelerindeki yansımaları bazen güzel bazen de kötü adlandırmayla kendini göstermektedir.

Türk halklarında her kadın kendi dilini üretmek ve yaratmak zorundadır. Kocasının adına benzer ev araçlarının adını dahi değiştirmesi gerekir.

Kadın leksikolojisine yönelik örtmece sözler, Türk lehçelerinde karşılaştırmalı olarak ele alınıp incelenmesi gereken konulardan biridir.

Kaynakça

- AHMETOVA, A. (1995). *Türki tilderindegi tabu men evfemizmder*, Almatı: Gılım.
- AKPINAR, Turgut. (1985). “Dünyada ve Türklere Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”, İstanbul: *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*.
- ALKAYA, E. (2001). “Tatar Türklüğünün Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1.
- BALCI, T.-BALCI, H. (1997). Kadın Erkek Eşitsizliğinin Nedenleri ve Dil Kullanımına Yansımaları, Adana: *Ç. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- ÇAĞATAY, S. (1962). *Türkçe’de Kadın İçin Kullanılan Sözler*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÇAĞATAY, S. (1974). “Türklere Batıl İnançlar Arasında Tabu”, T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Milli Folklor Enstitüsü Müdürlüğü, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri*, Ankara.
- DOĞRU S.-GÜNEŞ, B. (1999). “Kadınlar da Erkekler Kadar Argo Kullanır mı? Edimbilimsel Bir Araştırma”, *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 247-253).

- Drevneturkskiy Slovar (DTS), Leningrad, 1969.
- ERDOĞAN, İsmail (2016). “Divan-ü Lügati’t-Türk’te Kadınla ilgili Kavramlar”, *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı*.
- Eski Türkçenin Grameri* (2007). (Çev. Mehmet Akalın) TDK, Ankara, 2007.
- GENÇ, İ.-KILIÇ, A.-AKSOYAK, H., (2016). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TOBB.
- GÜNGÖR, A. (2006). “Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözcük Üzerine”, Erzurum: *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29.
- İSMATULLAYEV İ. N., (1964). *Hozirgi uzbek tilida evfemizmlar*, Dis., Kand.nauk, Toşkent, 1964.
- Kaşgarlı Mahmud, (2006) *Divan-ü Lügati’t-Türk Tercümesi (DLT)*, C. I (Çev. Besim Atalay) Ankara: TDK Yayınları.
- KİLLİ, G. (2006). “Hakas Türkçesinde Örtmece”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 3, s. 50.
- MALOV, S. E. (1951). *Pamyatniki Drevneturkskoy pismennosti*, Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSR.
- MEMMEDLİ, Y. (1996). “Eski Türkçe”de Şahıs Adları ve Unvanları”, *Belleten*, 1996.
- ÖGEL, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZÇALIŞKAN, S. (1994). Kadın ve Erkeklerin Küfür Kullanımı Üzerine”, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Hitit Yayıncılık, s. 274-287.
- PORZIG, W. (1995). *Dil Denen Mucize*, (Çev. Prof. Dr. Vural Ülkü), Ankara: TDK Yayınları: 617.
- RASONYI, L. (1988). “Türklükte Kadın Adları”, *Belleten*, Ankara: TDK Yayınları.
- ROUX J. P., *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- SAMOYLOVIÇ, A. N. (1915). “Zapretnıye Slova V Yazıke Kazak-Kirgizskoy Zamujney Jenşin” *Livaya starına*. –Petrograd, s. 165.
- YAZICI ERSOY, H. (2012), “Başkurt Türkçesinde “Kadın” ile İlgili Söz Varlığı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), s. 55-82. Erişim24.05.2017. <http://sutad.selcuk.edu.tr/suta/article/view/559/548>.
- YUND, K. (1980). “Dilimizdeki Cansız, Soyut ve Somut Kavramlarda Erkeklik ve Dişilik”, *Türk Folkloru*, Ocak.
- ZAHİDOĞLU, Vahit (2001). “Kitab-ı Dede Korkut’taki Bazı Kelimeler Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Erzurum.
- ZAHİDOĞLU, V.-BEKKİ, S., (2002). “A. N. Samoyloviç (1880-1938) ve Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler Adlı Makalesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 13/2002.